

สภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง State of Food Security Creation of Organic Farmers in the Lower Northeastern of Thailand

เพชรบุญ พิภกต์¹ ชมพูนุท โมราชาตี^{**2} และ อุทัย อ้นพิมพ์^{***3}

¹วิทยาลัยอาชีวศึกษาลำปางราชวิทยาลัย อ.บึงใหม่ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี 34190

²บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

³คณะบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

E-mail: pffakket@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยคือ เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์มาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี ในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ยโสธร และอำนาจเจริญ จำนวน 80 คน ได้มาจากวิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง ประกอบด้วยเกษตรกรกลุ่มโรงเรียนเกษตรอินทรีย์บ้านดอนหมู ตำบลขามเปี้ย อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 30 คน และกลุ่มข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ จำนวน 50 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ร้อยละ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า

1. กลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่เป็นเพศชาย (ร้อยละ 56.2) ก่อนข้างสูงอายุ (เฉลี่ย 50.78 ปี) ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษา ระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 65.0) มีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนบางส่วนช่วยทำงานในภาคการเกษตร (ประมาณ 2 คน) เปลี่ยนจากการทำเกษตรทั่วไปที่ใช้สารเคมีมาทำเกษตรอินทรีย์เป็นเวลานานกว่า 10 ปี หลังการปรับเปลี่ยนทุกคนมีสุขภาพดีขึ้น ในปี พ.ศ. 2557 ไม่มีอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากการบริโภคอาหาร ทุกคนมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองและครอบครัว (เฉลี่ย 27.94 ไร่) ที่ดินส่วนใหญ่ใช้ในการทำนา (เฉลี่ย 19.7 ไร่) ปศุสัตว์ที่เลี้ยงส่วนใหญ่คือสัตว์ปีก (ร้อยละ 86.2) และโคกระบือ (ร้อยละ 75.0) ส่วนใหญ่รายได้ครัวเรือนมาจากนอกภาคการเกษตร (เฉลี่ย 128,000 บาทต่อปี) มากกว่าจากภาคการเกษตร (เฉลี่ย 106,000 บาทต่อปี) ส่วนใหญ่ทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายครัวเรือน (ร้อยละ 97.5) มีที่ดินสิ้น (ร้อยละ 81.2) และการออม (ร้อยละ 75.9)

2. เกษตรกรอินทรีย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างมีสภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยรวมอยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย 4.41) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่ามีการสร้างความมั่นคงในระดับมากที่สุดสองด้านคือด้านการบริโภค (ค่าเฉลี่ย 4.77) และด้านทรัพยากรธรรมชาติ (ค่าเฉลี่ย 4.52) และการสร้างความมั่นคงระดับมากคือด้านการผลิต (ค่าเฉลี่ย 4.07)

คำสำคัญ: ความมั่นคงทางอาหาร เกษตรอินทรีย์ เกษตรกรอินทรีย์

Abstract

The research aimed to study the state of food security creation of organic farmers in the Lower-Northeastern of Thailand. The participants used in this research were farmers doing organic farming not less than 5 years in the area of Ubon Ratchathani, Yasothon, and Amnatchareon provinces. A total of 80 organic farmers selected by a purposive sampling technique consisted of 30 organic farmers of the Organic School Donmoo Village group, Kampa Sub-district, Trakan Phuet Phon District of Ubon Ratchathani and 50 organic farmers the Moral Rice group in Yasothon and Amnatchareon provinces. The research instruments were semi-structure interviews. Data collected were analyzed by means, percentage, standard deviation and content analysis.

The research findings were as follows:

1. Participants were mostly male (56.2%). The majority were elder (\bar{x} = 50.78 years old), obtaining secondary education (65.0%). They had 2 household members to help work in the farms. Most of them switched from conventional farming to organic farming more than 10 years ago. After practicing organic farming they all were healthy as seen in the year 2014 that no illness has been caused by the consumption. Every household had their own land (\bar{x} = 27.94 rai) mostly rice fields (\bar{x} = 19.7 rai). Livestocks were mainly poultry (86.2%) and cattle (75.0%). Most of them had off-farms income household (\bar{x} = 128,000 baht/year) over farms (\bar{x} = 106,000 baht/year), did accounts receivable-expenditure (97.5%) and had both debt (81.2%) and savings (75.9%).

2. The overall condition of food security creation of organic farmers in this region was found to be at a higher level (\bar{x} = 4.41). When considered individual aspects, the consumption security creation and resource security were at the highest level (\bar{x} = 4.77 and 4.52, respectively) and the production security was at a higher level (\bar{x} = 4.07).

Keywords: Food Security, Organic Agriculture, Organic Farmers

บทนำ

อาหารเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ เพราะให้พลังงาน ช่วยการเจริญเติบโต ซ่อมแซมส่วนที่สึกหรอ ช่วยในการป้องกันหรือต้านทานโรคและควบคุมปฏิกิริยาเคมีต่างๆ ในร่างกาย (นงนภัส คู่ขวัญ เทียงกลม 2552) อาหารเกี่ยวข้องกับมนุษย์ทั้งในมิติด้านเวลา เพราะมนุษย์ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้โดยปราศจากอาหารเป็นเวลานาน ด้านโภชนาการเพราะมีสารอาหารที่จำเป็นต่อชีวิต ด้านสังคมวัฒนธรรมเพราะก่อให้เกิดวัฒนธรรมการบริโภคที่หลากหลายในแต่ละสังคม และด้านเศรษฐกิจ เพราะเป็นสิ่งที่สามารถแลกเปลี่ยนได้ (Spitz 1985, quoted in Zhou 2010) ดังนั้นการขาดแคลนอาหารจึงเป็นปัญหาที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อมนุษย์ในหลายด้าน (Diouf 2005)

ต่อมาเมื่อปี ค.ศ. 2007-2008 ได้เกิดภาวะราคาอาหารสูงขึ้นทั่วโลกอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน จากสาเหตุปริมาณสำรองอาหารโลกลดลง สภาพอากาศผันผวนภัยพิบัติทางธรรมชาติและความตื่นตระหนก ทำให้เกิดการกักตุนไว้บริโภคในแต่ละประเทศเพิ่มขึ้น (Stienberg 2008) ประเด็นเรื่องความมั่นคงด้านอาหารจึงได้ปรากฏขึ้นในฐานะเป็นภัยคุกคามทั้งในระดับภูมิภาคและระดับโลก (Clapp 2009; Dupont and Thirwell 2009, quoted in Drummond 2012)

ดังนั้นความมั่นคงทางอาหาร (Food Security) จึงถูกนับเป็นความมั่นคงในอีกรูปแบบหนึ่งที่ทำนายหลายประเทศทั่วโลกเพราะสัมพันธ์กับความอยู่รอด

ของผู้คน โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาความท้าทายนี้ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นจากภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง วิฤตพลังงานและการลดความสำคัญของพืชอาหารลง (วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์ 2555) อีกทั้งยังสามารถส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านสังคมและการพัฒนาเศรษฐกิจของชาติ (Zhou 2010) องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) คาดการณ์ว่าในปีค.ศ. 2050 ประชากรโลกจะเพิ่มขึ้นเป็น 9,000 ล้านคน ซึ่งทำให้ปริมาณการผลิตอาหารต้องเพิ่มขึ้นอีกร้อยละ 70 (Food and Agriculture Organization (FAO) 2008) แหล่งผลิตอาหารสำคัญของโลกอย่างทวีปเอเชียจำเป็นต้องมีการปฏิรูปครั้งใหญ่ เพื่อให้สามารถผลิตอาหารได้อย่างเพียงพอกับประชากรโลก

ประเทศไทยถือได้ว่าเป็นความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งผลิตอาหารขนาดใหญ่ของโลก โดยเฉพาะข้าว นับเป็นสิ่งสำคัญในระบบอาหารเนื่องจากเป็นอาหารหลักที่แทบจะรับประทานกันทุกมื้อและมีสัดส่วนค่าใช้จ่ายสูงกว่าอาหารประเภทอื่น การปลูกข้าวได้เองนั้นนับเป็นหลักประกันว่ามีความมั่นคงทางอาหารในระดับหนึ่ง แต่ก็ใช้ว่าความมั่นคงทางด้านนี้ก็ยังยั้ง เพราะมีหลายปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรไทย โดยเฉพาะจากระบบเกษตรแผนใหม่เชิงพาณิชย์ที่มาจาก การปฏิวัติเขียว (Green Revolution) ซึ่งกลายเป็นเกษตรกระแสหลักแบบทั่วไป (Conventional Agriculture) ซึ่งปัจจุบันได้ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งด้านการผลิตจากการที่เกษตรกรมีต้นทุน

ที่สูงขึ้น ต้องพิจารณาเข้าปัจจัยการผลิตจากภายนอก จนกระทั่งไม่สามารถพึ่งตนเองได้ (ปิยบุตร หล่อไกรเลิศ 2547) และสารเคมีที่เป็นพิษในยาปราบศัตรูพืชทำให้เกิด การเจ็บป่วย และเกิดปัจจัยเสี่ยงต่อโรคต่างๆ ที่มาจากการ ใช้สารเคมี อัตราป่วยด้วยพิษจากสารกำจัดศัตรูพืชก็อยู่ ระหว่าง 2-6 คนต่อประชากร 100,000 คน (กระทรวง สาธารณสุข 2554) ด้านทรัพยากรธรรมชาติที่พบว่า เกิดการเสื่อมสภาพ ความสมดุลของระบบนิเวศ และ ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง เกิดภาวะปนเปื้อน ของสารพิษในดิน น้ำ อากาศ สิ่งแวดล้อม จากการปลูกพืช เชิงเดี่ยวและใช้สารเคมีทางการเกษตรในปริมาณมาก จากยอดนำเข้าปีละประมาณ 6 ล้านตัน มูลค่ากว่า 80,000 ล้านบาท มีการประมาณว่าในแต่ละปีประเทศไทยสูญเสีย ธาตุอาหารในดินมูลค่าถึง 3.77 พันล้านบาท (นางนภัส คู่วรณัญ เทียงกมล 2552) รวมทั้งด้านการบริโภคจากอาหาร ที่มีการปนเปื้อนสารเคมีอันตรายจากการผลิตของตนเอง และจากพฤติกรรมที่เปลี่ยนไปเป็นการจำหน่ายผลผลิตของ ตนเองทั้งหมดแล้วนำไปซื้ออาหารจากภายนอกมา บริโภค

จากสถานการณ์ที่ได้กล่าวข้างต้นได้ส่งผลกระทบต่อ ความเข้มแข็งในภาคการเกษตรจากปัจจัยเสี่ยง ที่สำคัญคือฐานทรัพยากรการผลิตมีความเสื่อมโทรมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่มีความรุนแรงมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตวัฒนธรรมของสังคมเกษตร ดันทุนการผลิตที่สูงขึ้น แรงงานภาคเกษตรลดลงจากการ เคลื่อนย้ายไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการที่มีค่าแรง สูงกว่า อีกทั้งยังมีการคาดว่าจะได้รับผลกระทบจากการ ค่าเสรีที่มีต้นทุนต่ำกว่าของประเทศเพื่อนบ้านและมี แนวโน้มจะรุนแรงขึ้นหลังการเป็นประชาคมอาเซียน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ 2555) ทำให้ในระยะยาวประเทศไทยอาจมีปัญหา ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน จากรายงานในแผน พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ที่กล่าวถึง สถานการณ์และความเสี่ยงในภาคเกษตร ผลกระทบ ที่เกิดขึ้นจากเกษตรแบบทั่วไป และจากความเห็นของ ผู้เชี่ยวชาญที่เห็นตรงกันว่า การทำเกษตรอินทรีย์ (Organic Agriculture) ที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ พื้นฟูระบบนิเวศนการเกษตรและความหลากหลายทาง ชีวภาพ (วิฑูรย์ ปัญญากุล 2555) ของเกษตรกรรายย่อย อาจจะเป็นหนทางที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางด้านอาหาร

งานวิจัยด้านความมั่นคงทางอาหารที่ผ่านมามาก จะไปศึกษาในมิติต่างๆ เช่น ความเพียงพอ (Availability)

การเข้าถึง (Accessibility) ของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ทั้งในเมืองและชนบท หรือไม่ก็เกี่ยวกับการพัฒนาดัชนีชี้วัด หรือล่าสุดก็เป็นการศึกษาในมิติของสิ่งแวดล้อม แต่ยังไม่เคย มีการศึกษาในมิติของเกษตรกรที่ต้องมีความครอบคลุม ทั้งในมิติความเพียงพอ การเข้าถึง ประโยชน์ และเสถียรภาพ และต้องขยายเพิ่มในมิติของความเป็นผู้ที่จะต้องทำให้ระบบ การผลิตมีความเกื้อหนุนกับสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และ สุขภาพ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการผลิตและดำรงไว้ ซึ่งฐานทรัพยากรการผลิตที่เป็นความมั่นคงทางอาหาร ของชาติ ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาสภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความมั่นคงทางอาหารแก่ประชาชนและสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาสภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ของเกษตรกรอินทรีย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ประกอบด้วย การสร้างความมั่นคงด้านการบริโภค ด้าน การผลิตและด้านทรัพยากร

วิธีดำเนินการวิจัย

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มตัวอย่างในการศึกษาคั้งนี้เป็นเกษตรกร ที่ทำเกษตรอินทรีย์มาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี ในเขตพื้นที่ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ จำนวน 80 คน ได้มาจากวิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงจาก ผู้ปฏิบัติในแต่ละกลุ่มเป็นเกณฑ์ ประกอบด้วย 1) กลุ่ม โรงเรียนเกษตรอินทรีย์บ้านดอนหมู ตำบลขามเปี้ย อำเภอ ตระการพิชผล จังหวัดอุบลราชธานีจำนวน 30 คน 2) กลุ่ม ชาวคุณค่าชาวนาคณะธรรม จังหวัดยโสธร และจังหวัด อำนาจเจริญ จำนวน 50 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคั้งนี้ เป็นการสัมภาษณ์ แบบกึ่งโครงสร้างสภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของ เกษตรกรอินทรีย์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง แบ่งเป็น 2 ตอน ตอนที่ 1 เป็นแบบสัมภาษณ์ข้อมูล ส่วนบุคคล สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ตอนที่ 2 เป็น แบบสัมภาษณ์สภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของ เกษตรกรอินทรีย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ที่ประกอบด้วย ความมั่นคงด้านการบริโภค ความมั่นคง

ด้านการผลิตและความมั่นคงด้านทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ ประกอบด้วยคำถามปลายเปิด ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและจากการสำรวจพื้นที่เบื้องต้นในเรื่อง ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกร จากนั้นนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญพิจารณาเพื่อหาค่าดัชนีความ สอดคล้อง (IOC) นำข้อเสนอแนะมาแก้ไขแล้วจึงนำไป ทดลองใช้กับกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่ไม่ใช่กลุ่มเป้าหมาย มีค่า ความเชื่อมั่นทั้งฉบับเท่ากับ 0.91

การวิเคราะห์ข้อมูล

สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนบุคคล สภาพ ทางเศรษฐกิจและสังคม ใช้ค่าเฉลี่ยและร้อยละ และระดับ สภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหาร ใช้ค่าเฉลี่ยและ ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานแล้วนำไปเทียบกับเกณฑ์การแปล ความหมายของบุญชม ศรีสะอาด (2545) และวิเคราะห์ เนื้อหาโดยการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (สุภางค์ จันทวานิช 2554)

สรุปผลการวิจัย

1. จากข้อมูลส่วนบุคคล สภาพทางเศรษฐกิจ และสังคม ของกลุ่มตัวอย่างพบว่าเป็นชายร้อยละ 56.2 หญิงร้อยละ 43.8 มีอายุเฉลี่ย 50.78 ปี ส่วนใหญ่สำเร็จ การศึกษาระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 65.0) มีจำนวน สมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4 คน เป็นแรงงานในภาค การเกษตรเฉลี่ย 2 คน ทำเกษตรอินทรีย์มาแล้วเฉลี่ย 11 ปี หลังจากเปลี่ยนแปลงทุกคนมีสุขภาพดีขึ้น ในปี พ.ศ. 2557 พบว่าไม่มีการเจ็บป่วยที่เกิดจากการบริโภคอาหาร มีที่ดิน ทำกินเป็นของตนเองและครอบครัวเฉลี่ย 27.94 ไร่ เป็น ที่ดินในการทำนาเฉลี่ย 19.7 ไร่ ด้านปศุสัตว์พบว่าส่วนใหญ่ เลี้ยงสัตว์ปีก (ร้อยละ 86.2) เลี้ยงโคและกระบือ (ร้อยละ 75.0) ด้านรายรับของครัวเรือนในปี พ.ศ. 2557 พบว่ามา จากภาคการเกษตรเฉลี่ย 106,000 บาท และมีรายได้ นอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 128,000 บาท ด้านรายจ่ายของ ครัวเรือน พบว่ามาจากภาคการเกษตรเฉลี่ย 27,600 บาท และมาจากนอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 112,000 บาท มีการ ทำบัญชีรับ-จ่ายครัวเรือนร้อยละ 97.5 มีการออม ร้อยละ 75.9 เฉลี่ยครัวเรือนละ 61,700 บาท และมีหนี้สินร้อยละ 81.2 เฉลี่ยครัวเรือนละ 179,000 บาท

2. สภาพการสร้างความมั่นคงทางอาหารของ เกษตรกรอินทรีย์ในภาคอีสานตอนล่าง โดยรวมอยู่ใน ระดับมาก ($\bar{x} = 4.41$, $S.D = 0.65$) เมื่อพิจารณาเป็นราย ด้านพบว่า

2.1 การสร้างความมั่นคงด้านการบริโภคของ เกษตรกรอินทรีย์ ในภาคอีสานตอนล่างโดยรวมอยู่ใน ระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.77$, $S.D = 0.42$) โดยมีค่าเฉลี่ย รายข้อสูงสุดคือการมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี การมีพืชผักเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี การมีผลไม้ เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี การมีแหล่งโปรตีน (เนื้อสัตว์และไข่) เพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี การมี ความพึงพอใจในอาหารที่บริโภค การที่กลุ่มหรือชุมชนของ กลุ่มมีการสำรองอาหารไว้ในยามฉุกเฉิน และการที่กลุ่มหรือ ชุมชนของกลุ่มสามารถพึ่งพากันได้ทางด้านอาหารอยู่ใน ระดับสูงสุด ($\bar{x} = 5.00$) รองลงมาคือการมีแหล่งที่มาของ อาหารส่วนใหญ่มาจากบริเวณถิ่นฐานที่พักอาศัย และการ สำรองอาหารหลัก เช่น ข้าว เพียงพอต่อการบริโภคจนได้ ผลผลิตในฤดูกาลผลิตหน้า ($\bar{x} = 4.98$) อาหารที่บริโภค มีประโยชน์ สะอาด และไม่มีสารเคมีอันตรายปนเปื้อน ($\bar{x} = 4.83$) มีการบริโภคตามแบบวัฒนธรรมท้องถิ่น ($\bar{x} = 4.80$) และการมีแหล่งอาหารจากธรรมชาติ ($\bar{x} = 4.16$) ตามลำดับ

2.2 การสร้างความมั่นคงด้านทรัพยากร ธรรมชาติของเกษตรกรอินทรีย์ ในภาคอีสานตอนล่าง โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.52$, $S.D = 0.69$) โดยมีค่าเฉลี่ยรายข้อสูงสุดคือมีพื้นที่ในการผลิตอาหาร เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน มีการผลิตแบบอินทรีย์ ในพื้นที่การผลิต มีความเชื่อมั่นในการบริโภคอาหารที่อยู่ใน พื้นที่การผลิตว่ามีความปลอดภัย และมีความบริสุทธิ์ของ อากาศในพื้นที่การผลิต ($\bar{x} = 5.00$) รองลงมาคือมีการ เติมนิเวศวิทยาดูแลในพื้นที่การผลิตอย่างต่อเนื่อง ($\bar{x} = 4.99$) ความสะอาดของแหล่งน้ำในพื้นที่การผลิต ($\bar{x} = 4.88$) และมีน้ำเพียงพอต่อการผลิต ($\bar{x} = 3.88$) ตามลำดับ

2.3 การสร้างความมั่นคงด้านการผลิตของ เกษตรกรอินทรีย์ ในภาคอีสานตอนล่างโดยรวมอยู่ใน ระดับมาก ($\bar{x} = 4.07$, $S.D = 0.66$) และมีค่าเฉลี่ยรายข้อ สูงสุดคือมีการผลิตแบบอินทรีย์ที่ไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด และ มีความพึงพอใจในการผลิตที่ทำอยู่ ($\bar{x} = 5.00$) รองลงมาคือ ไม่มีการเจ็บป่วยที่มีสาเหตุจากการทำเกษตรในช่วง 5 ปี ที่ผ่านมา ($\bar{x} = 4.98$) การมีความรู้ในเรื่องการเกษตรที่ตนเอง ทำอยู่ ($\bar{x} = 4.86$) มีการผลิตอย่างหลากหลายหรือผสมผสาน

($\bar{x} = 4.65$) มีการผลิตด้วยแรงงานในครัวเรือน ($\bar{x} = 4.21$) และมีการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต ($\bar{x} = 4.03$) ตามลำดับ

อภิปรายผลการวิจัย

1. จากข้อมูลส่วนบุคคล สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของกลุ่มตัวอย่างจะเห็นได้ว่ากลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย เนื่องจากเป็นผู้นำครอบครัวและตระหนักรู้ถึงคุณประโยชน์ในการทำเกษตรอินทรีย์ สำเร็จการศึกษาในระดับประถมศึกษา เนื่องจากการอยู่ในชุมชนชนบทที่ต้องช่วยครอบครัวทำงานในภาคการเกษตรตั้งแต่เยาว์วัย มีสมาชิกครัวเรือนบางส่วนที่เป็นแรงงานภาคการเกษตรและมีค่าเฉลี่ยอายุค่อนข้างสูง เนื่องจากนิยมให้ลูกหลานตนเองศึกษาในระดับสูงและเมื่อจบการศึกษาแล้วก็ไปทำงานนอกภาคการเกษตร ส่วนใหญ่ทำเกษตรอินทรีย์มาแล้วประมาณ 11 ปี การปรับเปลี่ยนเกิดจากการที่ได้มีโอกาสเข้ารับการอบรมหลักสูตรสัจธรรมชีวิตช่วงปี พ.ศ. 2545 ในโครงการพักชำระหนี้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ โดยเนื้อหาการอบรมส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นการพึ่งตนเองด้วยการทำเกษตรอินทรีย์แบบหลากหลายหรือผสมผสาน ซึ่งพบว่าหลังจากทำแล้วสุขภาพดีขึ้นจากการได้บริโภคอาหารปลอดภัยมีคุณค่าทางโภชนาการสอดคล้องกับการศึกษาของ Worthington (2001) และ Asami, Hong, Barrett, Mitchell (2003) และ Cummins (2003) อ้างใน วิฑูรย์ ปัญญากุล (2555) ที่พบว่าคุณค่าทางโภชนาการของผลผลิตอินทรีย์สูงกว่าทั่วไปจากการปรับปรุงบำรุงดิน ทำให้พืชมีระบบเมตาบอลิซึมที่ดีขึ้นและมีปริมาณน้ำตาลส่งผลให้มีวิตามินและแร่ธาตุสูงกว่า รวมทั้งมีสาร Phenolic ป้องกันโรคหัวใจและระบบประสาทเสื่อม และมีสารต้านอนุมูลอิสระสูงกว่าผลผลิตทั่วไป และได้ทำงานที่ในสภาพแวดล้อมที่มีความปลอดภัยจากสารเคมีอันตราย ได้ออกกำลังกายจากกิจกรรมการเกษตรที่มีมากขึ้น รายได้เพิ่มขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น รวมทั้งมีเครือข่ายเพิ่มขึ้น เป็นต้น สอดคล้องกับ Kaufman (2012) ที่พบว่าเหตุผลในการปรับเปลี่ยนมาทำการเกษตรอินทรีย์คือเพื่อสุขภาพที่ดีขึ้น ต้นทุนการผลิตลดลง เห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมและเพื่อการเข้าถึงตลาดใหม่ๆ ด้านที่ดินทำกินพบว่าทุกครัวเรือนมีเป็นของตนเองแสดงถึงความมั่นคงด้านทรัพยากร ทำให้เกิดแรงจูงใจในการปรับสภาพที่ดิน

ให้มีความอุดมสมบูรณ์ในระยะยาว และการใช้ประโยชน์นั้นมีการจัดสรรเพื่อการทำเกษตรแบบหลากหลายและผสมผสานที่มีทั้งแปลงนา แปลงพืชผักผลไม้ สระน้ำที่เป็นบ่อปลาธรรมชาติ และปศุสัตว์ เช่นโคและกระบือเพื่อสร้างรายได้ และนำมูลที่ได้มาเป็นอินทรีย์วัตถุ การเลี้ยงสัตว์ปีกเพื่อเป็นอาหารและสร้างรายได้ อีกทั้งยังมีพื้นที่ป่าหัวไร่ปลายนาที่มีอาหารตามธรรมชาติอย่างหลากหลาย เหล่านี้นับเป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในด้านการบริโภค ด้านทรัพยากรและด้านการผลิตของเกษตรกรด้านรายรับในภาคเกษตรมาจากการจำหน่ายผลผลิตที่มีอย่างหลากหลายโดยเฉพาะข้าวที่มีราคาสูงกว่าทั่วไป เนื่องจากเป็นผลผลิตอินทรีย์ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มตัวอย่างมีค่าเฉลี่ยรายรับครัวเรือนนอกภาคการเกษตรมากกว่าเนื่องจากมีสมาชิกบางคนในครัวเรือนประกอบอาชีพอื่น หรือได้รับจากสมาชิกที่ไปทำงานต่างถิ่น หรือจากการประกอบอาชีพอื่นนอกฤดูการผลิตหรือควบคู่กับการทำเกษตร และจากสาเหตุที่เกษตรกรเก็บผลผลิตไว้เป็นจำนวนมากเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ทำบุญและแจกจ่ายหรือเก็บไว้จำหน่ายในอนาคตถ้าราคาปรับตัวสูงขึ้น ด้านรายจ่ายภาคการเกษตรพบว่าส่วนใหญ่มาจากค่าอินทรีย์วัตถุซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับดิน ด้านรายจ่ายในครัวเรือนพบว่าค่าเฉลี่ยสูงสุดคือค่าชำระหนี้เงินกู้/ประกัน ที่ต้องชำระเป็นรายปี ด้านการทำบัญชีรับ-จ่ายครัวเรือนมีที่มาจากการอบรมหลักสูตรสัจธรรมชีวิตที่ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์และสามารถบริหารจัดการต้นทุนการผลิตได้ รวมทั้งรู้ขีดจำกัดของตนเองเพื่อนำมาพิจารณาในการลงทุนเพิ่ม และพบว่าส่วนใหญ่มีการออมแม้จะมีค่าเฉลี่ยไม่สูงนักจากค่าใช้จ่ายในด้านต่างๆ และพบว่าส่วนใหญ่มีหนี้สินจากการลงทุนในภาคการเกษตร สอดคล้องกับธำรง แสงสุริยจันทร์ (2554) ที่พบว่าหลังการฝึกอบรมเกษตรกรมีการเปลี่ยนพฤติกรรมทางบวกในทุกด้านยกเว้นสภาพหนี้สิน

2. การดำเนินการสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ในภาคอีสานตอนล่างโดยรวมอยู่ในระดับมาก ซึ่งสามารถอภิปรายในแต่ละประเด็นได้ดังนี้คือ

2.1 การสร้างความมั่นคงด้านการบริโภคอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนรายข้อพบว่าด้านความเพียงพอของอาหารซึ่งประกอบด้วยข้าว พืชผัก ผลไม้ และแหล่งโปรตีนอยู่ในระดับมากที่สุดเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยของประเทศไทย จึงทำให้เกษตรกรที่เป็นผู้ผลิตมีความอุดมสมบูรณ์ในด้านนี้ โดยเฉพาะเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่เน้น

การผลิตแบบหลากหลายหรือผสมผสานรวมทั้งแสงหาอาหารเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก สอดคล้องกับการวิจัยของ Thiengkamol (2011) ที่พบว่าสำหรับชุมชนการเกษตรแล้วความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องที่ทุกครัวเรือนมีความปลอดภัยและเพียงพอต่อการบริโภคอย่างมีโภชนาการด้วยระบบอาหารที่ยั่งยืนจากการพึ่งตนเอง ด้านการเป็นสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนของกลุ่มที่มีการสำรองอาหารไว้ในยามฉุกเฉิน อยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างได้มีการรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็งเพื่อช่วยเหลือสมาชิกในกลุ่มบางคนที่มีปัญหาในบางปีที่ไม่เพียงพอหรือไม่สามารถผลิตได้ เช่น กลุ่มข้าวคุณค่าชวานาคคุณธรรมจะมีการสำรองข้าวเปลือกไว้ในยุ้งฉางส่วนกลาง และในส่วนของกลุ่มโรงเรียนเกษตรอินทรีย์ตอนหมูนันท์มีการสำรองข้าวเปลือกในรูปแบบของธนาคารข้าวชุมชน ด้านการเป็นสมาชิกกลุ่ม ชุมชน เพื่อนบ้านหรือเครือข่ายที่สามารถพึ่งพากันได้ทางด้านอาหาร อยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากในสังคมชนบทอีสานยังคงมีวัฒนธรรมการพึ่งพากันได้ในด้านอาหารอยู่มากทั้งในระดับชุมชน เพื่อนบ้านและเครือข่าย รวมทั้งในระดับกลุ่มก็มีระบบสำรองข้าวดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้านอาหารส่วนใหญ่ที่บริโภคมีแหล่งที่มาจากบริเวณถิ่นฐานที่พักอาศัย อยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากแหล่งที่มาของอาหารส่วนใหญ่มาจากการผลิตและเก็บหาในพื้นที่ของตนเองหรือจากบริเวณใกล้เคียงภายในชุมชนที่อาศัยอยู่ ด้านการสำรองอาหารหลัก เช่น ข้าว อย่างเพียงพอกับการบริโภคจนถึงผลผลิตที่ได้ในรอบหน้า อยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเกษตรกรทุกคนจะเก็บข้าวไว้อย่างเพียงพอกับการบริโภคของครัวเรือนจนกว่าจะได้ผลผลิตในปีต่อไป สิ่งนี้เป็นจุดเด่นของชาวอีสานในเรื่องความมั่นคงด้านการบริโภค สอดคล้องกับ Seubsmann, Kelly and Sleight (2013) ที่พบว่าชาวชนบทอีสานให้ความสำคัญกับการมีปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชน มีการพึ่งพากันกับเพื่อนบ้าน พอใจในการใช้ชีวิตและให้ความสำคัญกับการมีอาหารเพียงพอ ส่วนใหญ่ปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนได้ตลอดปี มีการแบ่งปันอาหารกันภายในชุมชน ด้านอาหารที่บริโภคประจำวันมีประโยชน์ สะอาด และไม่มีสารเคมีอันตรายปนเปื้อน อยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่จะบริโภคสิ่งที่ตนเองผลิตแบบอินทรีย์หรือแสวงหาในบริเวณที่ไม่มีมีการปนเปื้อนของสารเคมี หรือถ้าบางกรณีต้องขอหรือซื้อ ก็จะมาจกแหล่งที่ผลิตแบบอินทรีย์ ด้านการบริโภคตามแบบวัฒนธรรมท้องถิ่น อยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่จะบริโภค

ตามความเคยชินจากการเลี้ยงดูของบิดามารดาที่เป็นวัฒนธรรมการบริโภคแบบอีสาน จะเปลี่ยนไปบ้างก็คือการกินที่ถูกสุขลักษณะมากขึ้น พร้อมทั้งฝึกลูกหลานให้กินแบบตนด้วย ด้านการมีที่มาของอาหารจากแหล่งธรรมชาติอยู่ในระดับมาก เนื่องจากในชุมชนที่เกษตรกรอาศัยอยู่ส่วนใหญ่จะมีป่าชุมชนหรือแหล่งน้ำธรรมชาติที่สามารถเข้าไปหาอาหารได้ บางคนก็มีป่าหัวไร่ปลายนาของตนเอง และทุกคนจะมีแหล่งอาหารธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่การเกษตรของตน โดยเฉพาะที่หมู่บ้านตอนหมูนันท์มีป่าชุมชนขนาดใหญ่ 3 แห่ง ที่ได้รับการดูแลรักษาอย่างดีจากชาวชุมชน เพื่อเป็นแหล่งอาหารและการใช้ประโยชน์อย่างอื่น และที่หมู่บ้านก็ยังมีการมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำที่เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ ทั้ง 2 แหล่งนี้นับเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของประชากรในชุมชน

2.2 การสร้างความมั่นคงด้านทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนรายชื่อพบว่าด้านความปลอดภัยของพื้นที่ในการผลิตทั้งอาหารหลักเช่น ข้าว และพืชผักเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนอยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเกษตรกรมีพื้นที่ในการผลิตอย่างเพียงพอเพื่อการบริโภค และส่วนใหญ่จะมีเหลือเพื่อการจำหน่าย แลกเปลี่ยนและแจกจ่าย ด้านมีการผลิตแบบอินทรีย์ในพื้นที่การผลิตอยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเป็นกฎข้อบังคับและมีกระบวนการกลุ่มที่เข้มแข็งคอยตรวจสอบกันเองของสมาชิกที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกัน นอกจากนี้กลุ่มข้าวคุณค่าชวานาคคุณธรรมจะมีคณะตรวจสอบที่เรียกว่า “นักส่งเสริม” มาตรวจแปลงนาเป็นระยะ จากนั้นจะมีการตรวจสอบอีกครั้งจากเจ้าหน้าที่สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทยเพื่อการรับรองประจำปี ด้านความเชื่อมั่นในการบริโภคอาหารที่อยู่ในพื้นที่การผลิตว่ามีความปลอดภัยอยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ที่ไม่มีการปนเปื้อนของสารเคมีที่อาจตกค้างในผลผลิต รวมทั้งพืชและสัตว์ที่เป็นอาหารตามธรรมชาติในพื้นที่การผลิตและข้างเคียง ด้านความบริสุทธิ์ของอากาศในพื้นที่การผลิต อยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากไม่มีการฉีดพ่นสารเคมีที่อาจฟุ้งกระจายไปในอากาศ โดยเฉพาะที่ตอนหมูนันท์หมู่บ้านจะไม่มีการใช้สารเคมีอันตรายเพราะเกรงว่าอาจมีการปนเปื้อนแหล่งน้ำสาธารณะที่เป็นแหล่งอาหารของชาวชุมชน และส่วนใหญ่มีการปลูกไม้ยืนต้นบริเวณคันนาที่เป็นกันชนเพื่อกรองอากาศ ด้านการเติมอินทรีย์วัตถุในดินที่เป็นพื้นที่การผลิตอย่างต่อเนื่อง อยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรต้องการให้ดิน

มีความร่วมขุยและอุดมสมบูรณ์เหมาะกับการเจริญเติบโตของพืช จึงเติมอินทรีย์วัตถุด้วยวิธีการต่างๆตามความเหมาะสมของแต่ละบุคคล ซึ่งมีทั้งการไถกลบตอซังหลังการเก็บเกี่ยว ปลูกพืชที่เป็นปุ๋ยพืชสดโดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอกที่ได้จากสัตว์เลี้ยง ปุ๋ยอินทรีย์สำเร็จรูปที่มีคุณภาพ รวมทั้งน้ำหมักจุลินทรีย์ชีวภาพชนิดต่างๆ ด้านความสะอาดของแหล่งน้ำในพื้นที่การผลิตอยู่ในระดับมากที่สุดทั้งนี้เนื่องจากเป็นมาตรฐานการทำเกษตรอินทรีย์ที่จะต้องมีกั้นชน (Buffer) กับแปลงนาข้างเคียง มีช่องทางของน้ำจากแปลงข้างเคียงไม่ให้ไหลลงแปลงนาอินทรีย์ และมีการปลูกพืชดูดซับสารเคมีที่อาจมากับแหล่งน้ำธรรมชาติ ด้านการมีน้ำเพียงพอกับการผลิตอยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากโดยปกติแล้วสมาชิกส่วนใหญ่จะมีสระเก็บกักน้ำ ซึ่งมีทั้งขุดเองและได้รับการส่งเสริมจากกรมพัฒนาที่ดิน รวมทั้งได้จากการขุดเจาะบ่อบาดาลด้วยตนเอง หรือบางแห่งได้รับการสนับสนุนการขุดเจาะบ่อบาดาลจากกรมทรัพยากรและธรณีที่มีที่มาจากการปฏิบัติ บางรายก็อยู่ใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติ ปัญหาส่วนใหญ่อยู่ที่การต้องพึ่งน้ำฝนจากธรรมชาติเป็นหลักซึ่งบางปีอาจเกิดปัญหาฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล แต่พบว่าในรอบหลายปีที่ผ่านมาไม่เคยแห้งแล้งขนาดผลิตไม่ได้

2.3 การสร้างความมั่นคงด้านการผลิตอยู่ในระดับมาก ส่วนรายข้อพบว่าด้านการผลิตแบบอินทรีย์ที่ไม่ใช้สารเคมีทุกชนิดอยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเป็นกฎข้อบังคับในการทำเกษตรอินทรีย์ และเป็นวัตถุประสงค์หลักของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างที่ต้องการให้ตนเองและผู้บริโภคได้กินอาหารที่ปลอดภัย รวมทั้งจากการที่ทำการเกษตรอินทรีย์มาเป็นเวลานานจนเห็นคุณประโยชน์ในหลายด้าน จึงไม่คิดจะกลับไปใช้สารเคมีอีก พร้อมทั้งยังขยายผลทำให้ในปัจจุบันนี้เพื่อนบ้านที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับสมาชิกทั้งสองกลุ่มได้ทำการปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ด้านความพึงพอใจในการผลิตที่ทำอยู่ในระดับมากที่สุด ในด้านนี้เกือบทุกคนจะตอบในทำนองเดียวกันว่ามีความพึงพอใจและมีความสุขมากและไม่คิดจะเลิกทำแม้ว่าราคาจะต่ำขนาดไหนก็ไม่ขาดทุนทั้งนี้เนื่องจากการเป็นการผลิตเพื่อเน้นการบริโภค ต้นทุนการผลิตต่ำแต่ได้ผลผลิตที่มีปริมาณและคุณภาพสูง ได้ราคาสูงกว่าทั่วไป มีความปลอดภัยในการผลิต ได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย และได้รับการยอมรับจากสังคม สอดคล้องกับ ศุภกิจ วันโมรี (2552) วันธนะนา สาธุสิทธิ์ (2554) Bennet and Franzel (2013) ที่พบว่าผลผลิตจากการทำเกษตรอินทรีย์

จะสูงกว่าทั่วไป มีน้ำหนักมากกว่า มีต้นทุนต่ำกว่าและมีราคาสูงกว่า ด้านการไม่มีโรคที่เกิดจากการทำเกษตรในช่วง 5 ปีที่ผ่านมาอยู่ในระดับมากที่สุด เนื่องจากเป็นการทำเกษตรอินทรีย์ที่ไม่ต้องเสี่ยงกับการใช้สารเคมีอันตรายทุกชนิด ทำให้รู้สึกปลอดภัย สบายใจ และมีความสุขในการเข้าไปทำงานในพื้นที่การเกษตรของตน และพบว่าด้านนี้เป็นสาเหตุหลักที่ทำให้สมาชิกส่วนใหญ่ทั้งสองกลุ่มปรับเปลี่ยนจากการทำเกษตรเคมีมาเป็นอินทรีย์ สอดคล้องกับ ศุภกิจ วันโมรี (2552) ที่พบว่าค่าไนเตรตที่ปนเปื้อนในน้ำของการปลูกข้าวแบบเคมีมากกว่าการปลูกแบบอินทรีย์ ซึ่งสารไนเตรตนั้นนอกจากจะกระตุ้นให้เกิดมะเร็งแล้วยังสามารถเข้าจับกับฮีโมโกลบินในเม็ดเลือดทำให้เม็ดเลือดแดงไม่สามารถนำออกซิเจนไปเลี้ยงส่วนต่างๆของร่างกายได้อีกด้วย และสมทบ สอนราช (2553) ที่พบว่าเกษตรกรที่แพ้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชหลังการใช้ส่วนใหญ่จะมีอาการวิงเวียน มีผื่นคันและอาเจียนตามลำดับ ด้านความรู้ในเรื่องการผลิตที่ตนเองทำอยู่ อยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ของทั้งสองกลุ่มเคยผ่านการฝึกอบรม ศึกษาดูงานมาแล้วนำมาทดลองปฏิบัติควบคู่กับการสังเกตการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเองจนประสบความสำเร็จ ส่วนใหญ่จะได้รับการยอมรับจากชุมชนที่ตนเองอยู่ในด้านการเป็นผู้มีความรู้จนสามารถถ่ายทอดความรู้ทางด้านเกษตรอินทรีย์ หลายคนกลายเป็นปราชญ์ชาวบ้าน เป็นวิทยากรผู้ทรงความรู้ รวมทั้งได้รับการส่งเสริมความรู้จากกลุ่มและองค์กรต่างๆ ที่เห็นถึงความเข้มแข็งในการรวมกลุ่ม ซึ่งพบว่าโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นผู้ที่มีความต้องการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมตลอดเวลา ด้านการผลิตอย่างหลากหลายหรือผสมผสาน เป็นต้น ในพื้นที่เดียวกัน อยู่ในระดับมากที่สุด ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกข้าว พืชผัก เลี้ยงสัตว์เพราะต้องการผลิตอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือนอย่างครบถ้วน รวมทั้งเพื่อกระจายความเสี่ยงในการจำหน่าย นอกจากนี้ก็ยังคงต้องการให้เกิดการเกื้อกูลกันระหว่างพืชและสัตว์ ด้านการผลิตด้วยแรงงานภายในครัวเรือน อยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักเพื่อการพึ่งตนเอง นอกจากนี้ในกรณีที่เป็นผู้สูงวัย มีแรงงานในครัวเรือนน้อย มีพื้นที่การผลิตจำนวนมาก หรือมีกิจกรรมอย่างอื่นที่สำคัญกว่า ก็จะไม่อาศัยการว่าจ้างและเครื่องจักรประกอบ การพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต อยู่ในระดับมาก ทั้งนี้เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องการพึ่งตนเอง เช่น เมล็ดพันธุ์ส่วนใหญ่จะทำการคัดเลือกและเก็บเอง

ส่วนอินทรีย์วัตถุนั้นพบว่าได้ปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์เลี้ยงจากการไถกลบตอซัง ปุ๋ยพืชสด การทำน้ำหมักจุลินทรีย์ชีวภาพ การทำปุ๋ยหมัก และอื่นๆ ด้วยตนเอง

ข้อเสนอแนะ

1. เกษตรกรทั่วไปควรหันมาทำเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสานเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือน และเพื่อลดความเสี่ยงในด้านต่างๆ จากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวแบบใช้สารเคมี
2. เกษตรกรทั่วไปควรมีการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งเพื่อการแลกเปลี่ยนกันในด้านต่างๆ เพื่อความสะดวกในการส่งเสริมจากองค์กรต่างๆ และเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง
3. เกษตรกรทั่วไปควรมีการเรียนรู้เพิ่มเติม สังเกตและทดลองอย่างสม่ำเสมอในเรื่องการทำอยู่ทำกิน เพื่อการเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและเพื่อเพิ่มศักยภาพของตนเอง
4. ควรมีการวิจัยเกี่ยวกับหนี้สินของเกษตรกรเพื่อการรับรู้สภาพปัญหาและแนวทางการแก้ไข
5. ควรมีการวิจัยและพัฒนารูปแบบการสร้าง ความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรอินทรีย์ในภาคอีสานตอนล่าง เพื่อนำไปเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงได้ดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชมนพนุท โมราชาติ และ อาจารย์ ดร.อุทัย อ้นพิมพ์ ที่ให้คำปรึกษาแนะนำตลอดถึงการตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ในการตรวจสอบเครื่องมือกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์บ้านม่วงและบ้านเม็กน้อย อ.เดชอุดม จ.อุบลราชธานี ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการทดลองใช้เครื่องมือ เกษตรกรอินทรีย์กลุ่มข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม จ.ยโสธร และ อำนาจเจริญ และโรงเรียนเกษตรอินทรีย์ดอนหมุ จ.อุบลราชธานี ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล อาหารและที่พัก และขอขอบพระคุณองค์กรชาวโศกและมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ที่สนับสนุนทุนวิจัยในครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบเอ็ด พ.ศ. 2555-2559. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2555.
- อึ้งรัง แสงสุริยจันทร์. กรณีศึกษา กระบวนการเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรหลังจากผ่านโครงการฝึกอบรมแนวทางบุญนิยม โดยชุมชนราชธานี อโศก. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2554.
- นงนภัส คู่ขวัญญู เทียงกมล. สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เล่ม 2 (ความมั่นคงทางอาหาร). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- บุญชม ศรีสะอาด. การวิจัยเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: ชมรมเด็ก, 2545.
- ปิยบุตร หล่อเลิศไกร. เกษตรกรรมทางเลือก. กรุงเทพฯ: แม็ค, 2547.
- วันธนา สานุสิทธิ์. การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทนเชิงเปรียบเทียบของการปลูกข้าวโดยใช้สารเคมีและสารชีวภาพ ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ตำบลไร่อ้อย อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์. อดิเรก: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์, 2554.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. ความรู้เบื้องต้นเกษตรอินทรีย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสายใยแผ่นดิน, 2555.
- วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. แนวคิดและค่านิยมของความมั่นคงทางอาหาร. (ออนไลน์) 2555 (อ้างเมื่อ 24 พฤศจิกายน 2556) จาก <http://www.polsci.tu.ac.th/fileupload/36/24.pdf>
- ศุภกิจ วันโมรี. การเปรียบเทียบประสิทธิภาพระหว่าง การเกษตรแบบเคมีและแบบประยุกต์ใช้เกษตรอินทรีย์ กรณีศึกษา บ้านหนอง กระโดนมน ตำบลหนองโพธิ์ อำเภอหนองหญ้าไซ จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์, 2552.
- กระทรวงสาธารณสุข. การสาธารณสุขไทย 2551-2553. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2554.

- สมทบ สอนราช. **ความเชื่อด้านสุขภาพในการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชของเกษตรกร ภาควิชาเกษตรกรรม: เกษตรกรอำเภอโพธิ์ประทับช้าง จังหวัดพิจิตร.** วิทยานิพนธ์สาธารณสุขศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2553.
- สุภางค์ จันทวานิช. **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.
- Bennet, M. and Stven, F. Can Organic and Resource-Conserving Agriculture Improve livelihoods? A Synthesis. **International Journal of Agriculture Sustainability.** 11, 3 (2013): 193-215.
- Diouf, J. **The State of Food Insecurity in The World 2005.** Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2005.
- Drummond, E. A. **Global Governance and Food Security Discourses : The FAO and Via Campesina.** Master of Art: Carleton University Ottawa, Ontario, 2012.
- Food and Agriculture Organization. An Introduction to the Basic Concept of Food Security. **Food Security Information for Action Practical Guides.** (Serial Online) 2008 (Cited 2013 Jan 25). Available from: <http://www.fao.org/docrep/013/al936e/al936e00.pdf>
- Kaufman, A. H. **Drivers and Outcomes of a Shift to Sustainable Food Systems : A Study of Organic Farmers' Communities in Yasothon Province, Thailand.** Doctor of Philosophy Mahidol University, 2012.
- Seubsman, S. Matthew, K. and Adrian, S. The Sufficiency Economy and Community Sustainability in Rural Northeastern Thailand. **Asian Culture and History.** 5, 2 (2013): 57-65.
- Stienberg, S. Financial Speculators Reap Profits from Global Hunger, **Global Research.** (Serial Online) 2008 (Cited 2013 Aug 15). Available from: <http://www.globalresearch.ca/financial-speculators-reap-profits-from-global-hunger/8794>
- Thiengkamol, N. Development of a food Security Management Model for Agriculture Community. **Canadian Social Science.** 7, 5 (2011): 75-83.
- Zhou, Z. Achieving Food Security in China: Past Three Decades and Beyond. **China Agriculture Economic Review.** 2, 3 (2010): 251-275.

